

- складу Азовського козацького війська (на прикладі реєстру урядників за 1855 р.) / Грані історії: зб. Наук. Праць. Спеціальний випуск – матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2018». – Словянськ, 2018. – Вип. 1(9). – С. 34–37.
6. Джерела до історії Азовського козацького війська. – С. 253–263.
 7. Тарле Е.В. Крымская война. В 2-х т. Доступно: <http://militera.lib.ru/h/tarle3/10.html>.
 8. Маленко Л. Азовське козацьке військо. – С. 77.
 9. Там само.
 10. Там само. – С. 85.
 11. Джерела до історії Азовського козацького війська. – С. 253–263.
 12. Там само. – С. 262.
 13. Там само. – С. 263.
 14. Там само. – С. 254.
 15. Там само. – С. 254–255.
 16. Там само. – С. 254.

УДК 929 Вальх:[59:069](477)

Корнацький І. А.

НОВІ МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ Б.С. ВАЛЬХА

Життєвий шлях і науковий доробок Бориса Вальха (1876–1942), одного з провідних зоологів, які працювали на теренах Східної України в першій половині ХХ століття, неодноразово ставали предметом біографічних та наукознавчих досліджень [1; 2; 3]. Особлива увага краєзнавців та музеєзнавців регіону до цієї видатної постаті зумовлена тим, що саме Б. Вальх був першим керівником заснованого в 1923 році в Бахмуті окружного музею й доклав чимало зусиль до формування його колекції.

Важливими джерелами для вивчення наукової біографії вченого є його друковані праці, зібрані ним природничі колекції, що зберігаються в музейних установах України та близького зарубіжжя, а також усні спогади родичів Б. Вальха, насамперед онуки – Олімпіади Грищенко, яка мешкає в с. Парасковіївка Бахмутського району Донецької області.

Але суттєвою прогалиною в джерельній базі досліджень досі була відсутність письмових джерел особистого походження (спогадів, листів, щоденників), частина з яких загинула в роки воєнних лихоліть, інші зберігаються в нащадків родини поза межами України й поки що недоступні для дослідників.

Частково заповнюють цю прогалину документи, передані у 2018 році онукою Б. Вальха, Олімпіадою Сергіївною Грищенко, до Бахмутського краєзнавчого музею, зокрема листи Бориса Вальха до сина Сергія, переписані у зошит Сергієм Вальхом на схилі життя, у 1977 році [4, арк. 1–14зв.].

Сергій Вальх (1905–1982) був продовжувачем справи батька і як лікар-

епідеміолог, і як зоолог-дослідник, збирач природничих колекцій, які також надходили до профільних музейних установ. Зацікавлення до природничих студій було спадковим у дворянській родині Вальхів і передалося онукові, Борису Вальху-молодшому (1937–2014), якому приділяється чимало уваги в листах його діда, датованих весною – літом 1941 року.

Серед п'яти збережених і скопійованих Сергієм Вальхом листів батька три написані з Іолотані в Туркменії, де Б. Вальх у 1937–1941 роках завідував тропічною протималарійною станцією (листи від 10 й 13 квітня та 12 травня), а два останні (від 6 червня й 2 липня) та недатований фрагмент листа надіслані з Артемівська (Бахмута), куди Вальх-старший повернувся на початку червня. Листи адресовані до Старобільська на Луганщині, де Сергій Вальх на той час мешкав із родиною та завідував, подібно до батька, протималарійною станцією.

Серед тем, яких торкається автор у листах з Туркменії, перше місце займають звичайні для радянських п'ятирічок побутові труднощі, дефіцит харчів (хліба, масла, цукру), товарів першої необхідності (білизни і взагалі мануфактури, гумового взуття тощо), черги за продуктами, що встановлювалися з ночі або й з вечора.

Вальхові, на той час уже літній і не досить здоровій людині, доводилося щодня обходити дві-три їдальні, щоб зібрати досить хліба собі й собаці, у вихідний день ходити на річку, щоб зварити обід, помитися й попраці білизну. Нестачу харчування частково компенсували продуктові посилки від рідних, мисливська й рибальська здобич [4, арк. 2–3зв.].

Навесні 1941 року Б. Вальх готувався до від'їзду й завершував свої справи в Іолотані: 11 травня звільнився з роботи на тропічній станції, поступово ліквідував мисливські припаси, повернув собаку колишньому власнику. Вільний час приділяв науковим екскурсіям та обробці зібраних матеріалів: «Кожної вільної хвилини йду на екскурсію, а повернувшись із занять, виробляю шкурки або заряджаю патрони, або консервую черепа й шкурки тощо». Готував зоологічні колекції до відправки на батьківщину: «Птахів загорнув і готовлю до відправки, але ящик доведеться переробляти» [4, арк. 3, 7, 8].

У листах Вальх-старший також обговорював із сином створення якогось «Музею краєзнавства» для чотирирічного онука. Основні матеріали для цього дидактичного «музею» були привезені дідом із Середньої Азії, а дещо передбачалося створювати на місці, наприклад, випилювати з фанери профілі куликів [4, арк. 8зв.]. Згадується у листування й наукова праця Сергія Вальха: замітки про комарів і «розпочаті крупні роботи».

Борис Вальх виїхав з Іолотані 28 травня й прибув до Артемівська 5 червня 1941 року. Одним із перших клопотів по приїзді було подання заяви на наукове полювання до Наркомзему УРСР, а після отримання дозволу він мав намір поїхати до сина у Старобільськ [4, арк. 9зв.]. Сліди такого клопотання збереглися також у Рукописному відділі НБУВ – за підтримкою Вальх звертався до Івана Підоплічка у листі від 12 червня. Запропонована програма досліджень мала бути досить широкою за географічним охопленням: верхів'я Орелі, Дніпровські плавні, південно-західні межі колишньої Катеринославської

губернії, зокрема Інгул та Інгулець [3, с. 92].

Але на заваді планам невтомного ентузіаста-дослідника стала війна нацистської Німеччини з СРСР, подих якої відчувається в останніх листах. Спочатку Вальх, як і багато радянських громадян, сподівався, що німців швидко відженуть на захід. Тим часом займався впорядкуванням своїх колекцій, серед яких знайшлися й Сергієві збори по комарах. Їх він обіцяв привезти до Старобільська, одночасно запитуючи в листі, чи отримав Сергій надіслані йому раніше південні анофелес (комарі роду *Anopheles*) [4, арк. 12зв.].

Цікавий за змістом недатований фрагмент листа, пов'язаний з очікуваною мобілізацією Сергія Вальха до Червоної армії та приїздом його дружини Поліни до матері в родове гніздо Вальхів – хутір Раківку (інші назви: Гори-Могили, Червоне Підгір'я), розташований недалеко від Бахмута [5, с. 2].

Побачити невістку приїхав до Раківки й старий Вальх, а на зворотному шляху скористався нагодою для збирання природних зразків: «Наступний зворотний поїзд був о 2 або й 3 годині ночі, так що сидіти вночі на роз'їзді не варто було, і я пішов на Раківку, тим більше, що прихопив із собою 7 мишоловок... У мишоловки на лузі спіймалась лише одна хатня миша, яку набив...». Поїздка до рідних місць потішила Вальха зустріччю з українською природою, якої він не бачив кілька останніх років [4, арк. 13-13зв.].

Розгортання військових подій, що восени 1941 року охопили й Бахмут разом з усією Донеччиною, залишало дедалі менше часу й місця для улюблених наукових занять. 25 серпня 1941 року Б. Вальх став до праці черговим лікарем у Другій Артемівській лікарні, а 12 квітня наступного року помер на своєму робочому місці в окупованому нацистами Бахмуті – Артемівську, й був похований у дворі лікарні.

Невідомі раніше листи Бориса Вальха до сина Сергія свідчать про складні умови життя видатного зоолога-дослідника в його останні роки, розкривають коло його наукових зацікавлень і широкі дослідницькі плани, реалізації яких зашкодила війна. Продовження й розширення біографічних студій можливе на підставі аналізу мемуарів сучасників, документації установ і організацій, з якими співпрацював або листувався вчений, а також поглибленого вивчення матеріалів родинного архіву, які на сьогодні далеко не повністю доступні для дослідників.

РЕЗЮМЕ

Борис Вальх (1876–1942) був одним із провідних зоологів, які працювали на Сході України в першій половині ХХ століття, і засновником окружного музею в Бахмуті на Донеччині. Його листи до сина свідчать про важкі умови життя вченого в його останні роки, розкривають коло його наукових інтересів та широкі дослідницькі плани, зруйновані Другою світовою війною.

Ключові слова: Борис Вальх, Бахмут, листи, музей, зоологічні колекції.

SUMMARY

Boris Walkh (1876–1942) was one of the leading zoologists who worked in Eastern Ukraine in the first half of 20th century, and the founder of the Regional

Museum in Bakhmut, Donetsk region. His letters to his son testify the difficult living conditions of the scientist in his last years of life; reveal the range of his scientific interests and broad research plans ruined by World War II.

Keywords: Boris Walkh, Bakhmut, letters, museum, zoological collections.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борейко В. Е. Вальх Борис Сергеевич (27.11.1876–12.04.1942) / В. Е. Борейко // Словарь деятелей охраны природы. – М. : Центр охраны дикой природы, 2001. – С. 46–48.
2. Шакула О.А. До ювілею зоолога і лікаря-епідеміолога Бориса Сергійовича Вальха / Шакула О.А., Сіренко В.О. // Птахи степового Подніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє: (матеріали Перших Вальхівських читань). – Дніпропетровськ, 2007. – С. 4–7.
3. Загороднюк І. Борис Вальх та розвиток зоології й музеології на сході України / І. Загороднюк, В. Пархоменко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія, 31. – Харків, 2018. – С. 72–98.
4. Бахмутський краєзнавчий музей, Відділ фондів. Інв. № КП-13933/ДС2392
5. Корнацкий И. Из глубины двадцатых... / И. Корнацкий // Вперед-плюс (газета). – Артемовск, 2003. – № 57. – С. 2.

УДК 930.1:94(477.54) «1941/1945»

Скрипниченко Ю.Ф.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ОСТАРБАЙТЕРІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ім. М. Ф. СУМЦОВА

Сьогодні українські музеї є місцем, де не тільки розкривається, але і відроджується історична пам'ять про минуле нашого народу, зокрема пам'ять про події нацистського окупаційного режиму на Харківщині в роки Другої світової війни.

Актуальність цього дослідження полягає, по-перше, у використанні документів Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова, що дає можливість заповнити значні прогалини в історичній науці; по-друге, у необхідності відродити й примножити історичну пам'ять про остарбайтерів у роки Другої світової війни.

Для реалізації поставленої мети були поставлені такі завдання:

- стисло охарактеризувати історіографію цього дослідження;
- систематизувати матеріали історичного музею ім. М. Ф. Сумцова, що стосуються історії остарбайтерства, історії примусових робітників на Харківщині;
- на основі дослідження зробити висновок про те, що документи історичного музею сприяють відродженню й примноженню історичної пам'яті про остарбайтерів, які, з огляду на різні життєві негаразди (у переважній